

І еѵаеіѵ Аѵѵѵ

Минуло 120 років від дня народження Остапа Лисенка — відомого українського музикознавця, хорового диригента, педагога і громадського діяча, сина Миколи Лисенка — основоположника нової української музики, славетного нашого композитора, фольклориста (записав і обробив близько 500 українських народних пісень), диригента, піаніста, педагога і активного суспільно-громадського діяча.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (в архіві П. Козицького, ф. ХХХІХ, № 853) зберігається машинопис автобіографії з підписом Остапа Лисенка та список його наукових праць (названо 14 одиниць). Тут же є й автограф листа О. Лисенка до П. Козицького.

Подаємо автобіографію О. Лисенка так, як її він написав.

“Лисенко Остап Миколайович

Народився 1885 року.

Вчився в Петербурзькій консерваторії в 1906-1908 рр. і в Київському музично-драматичному інституті ім. М. В. Лисенка по відділу диригентсько-хоровому з 1926 по 1929 р. Працював в середніх школах м. Києва і самодіяльних гуртках (Військовій школі, фабриках, вузах). З 1930 року по 1940 р. З 1945 по 1951 р. працював як ст. викладач у Львівській держ. консерваторії, а з 1951 р. в Київській держ. консерваторії. Викладає курс народної музичної творчості, історії української і зарубіжної музики. З 1952 року завідує Кабінетом-музеєм М. В. Лисенка при Київській консерваторії (Кабінет-музей М. В. Лисенка заснований у 1947 році. На його базі в 1980 році відкрито Київський меморіальний будинок-музей М. В. Лисенка на вул. Саксаганського, 95 (Прим. М. Гудя). Веде науково-дослідну роботу з життя, громадської і творчої діяльності М. В. Лисенка. Громадська робота О. М. Лисенка: лекції про українську класичну музику в клубах, будинках культури, філармонії, концертах — у Львові, Львівській обл., Києві. Є членом товариства по розповсюдженню наукових і політичних знань (музична секція).

Є головою ревізійної комісії місцевого комітету консерваторії¹.

Автобіографія не датована.

У 1941-1942 роках Остап Лисенко був ректором Київської музичної академії, де, як зазначає упорядник текстів, ілюстрацій, коментатор, автор передмови та анотованого покажчика книжки “Микола Лисенко. Листи” (К., 2004. — С. 634), “Зарахувавши студентами, врятував багато молоді, що потрапила в оточення під Києвом у 1941 р.”²

Остап Лисенко любив молодь і відчував себе в її середовищі щасливим. Молодь теж любила свого чуйного педагога-гуманіста. Ось що пише студентка Львівської консерваторії М. Ільницька (Тіпакова) у своїх цікавих спогадах під назвою “Що нагадало фото”, опублікованих у № 4 журналу “Музика” за 1989 рік на с. 6, де вміщена пам’ятна світлина педагогів Львівської консерваторії ім. М. В. Лисенка з українськими композиторами (1944-1945 рр.), на якій бачимо таких відомих діячів української культури, як Філарет Колесса, Микола Колесса (його син), Левко Ревуцький, Станіслав Людкевич, Василь Барвінський (директор Львівської державної консерваторії ім. М. В. Лисенка, що відсидів потім майже 15 років у Сибіру), славетна Соломія Крушельницька та ін.

“Не можу, — пише М. Ільницька, — не згадати ще одну людину, котра теж зафіксована на фото. Це Остап Миколайович Лисенко (син композитора Лисенка, ім’ям якого названа Львівська консерваторія). Всі, хто слухав у нього курс історії української музики в ті роки, певно, зберігають у своїй душі такі ж світлі й теплі спогади. Надзвичайно добрий і чуйний, він, здавалося, нікого не міг засмутити і ніколи не оцінював іспит нижче чотирьох балів.

У деканаті часто йому робили закид на величезну кількість п’ятірок в екзаменаційному листі. “Я вас не примушую запам’ятовувати дати і навіть прізвища, — говорив він студентам. — Це все забудеться, а якщо буде потрібно, то знайдете в книгах і конспектах. А от любити своє рідне мистецтво, народну пісню я повинен вас навчити”. І треба визнати, що це йому вдалося певною мірою³.

Подібні схвальні думки про Остапа Лисенка висловлюють і студенти Київської кон-

серваторії. Так, С. Бутко в стислій ювілейній статті про О. Лисенка до 80-річчя від дня його народження, надрукованій в часописі "Культура і життя" від 15 липня 1965 року (с. 3), торкаючись педагогічної діяльності О. Лисенка та його популярності серед студентів, пише: "Про нього (Остапа Лисенка. — М. Г.) з вдячністю говорять його колишні учні, нині відомі артисти — Дмитро Гнатюк, Євгенія Мірошниченко, Ніна Міссина, Микола Кондратюк, сьогоднішні його вихованці — студенти консерваторії, де Остап Миколайович викладав історію української музики та народну музичну творчість і завідував Кабінетом — М. В. Лисенка...

- Я щасливий, що працюю з молоддю. Ці веселі дівчата і хлопці роблять і мене молодим, — каже Остап Миколайович, і численні зморшки на його обличчі розгладжуються в добрій усмішці"⁴.

Так, О. Лисенко був щасливий з молоддю, був щасливий у своїй улюбленій праці, виховуючи молоде покоління. Але так було не завжди. Остап Лисенко зазнав чимало й гіркого за своє життя. Він належав до передової української інтелігенції, якій за часів більшовицького тоталітаризму в Україні доводилось зазнати чимало горя — злиднів, безробіття...

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (архів Дзбановського. — Ф. 67, № 189) зберігається хвилюючий лист О. Лисенка до режисера і першого постановника опери М. Лисенка "Тарас Бульба" Лева Штейнберга. Лист датований 1. X. 1924 р. (писаний російською мовою). У листі є сповнені трагізму рядки, які не можна читати спокійно:

"Я хочу просити Вас, Лева Петровичу, якщо, звичайно, Вам не буде важко і якщо Ви вважатимете доцільним, — порушити у відповідних колах пи-

тання про тяжке матеріальне становище моє, — сина творця Української музики. Адже я вже 7-й місяць, як сиджу без роботи, будучи членом профспілки цукровиків, відслужив вірою і правдою Радянській владі понад 3 роки, і, незважаючи на, здавалось би, пошанування роду нашого, незважаючи на заслуги батька перед Україн[ським] народом, не можу ніяк отримати служби, — на моєму утриманні хвора дружина і двоє малих дітей. Нині становище моє настільки препаскудне, що загрожує найближчим часом надзвичайно поганими наслідками для мене і моєї родини і єдина моя надія на Харків, а раптом він краще поставиться, ніж київські земляки, які не виправдали надій. Ніяких дотацій і "допомоги" — не хочу просити, прошу ж і думаю, що маю законне право просити, надати мені можливість "людського існування", конкретно висловлюючись — дати мені роботу в одному з київських закладів"⁵ (арк. 2).

Помер О. Лисенко 1 жовтня 1968 року в Києві.

* * *

Остап Лисенко був улюбленцем батька і його першим помічником. Допомігав Миколі Віталійовичу організовувати концерти камерної музики, був його правою рукою у всьому. Із-

Дзçääî 1915 ð. Ôïð êëóáó "Ðîæëíà" òà ì ääï äðñîîæë
âîñîî³ðäëð äëü ä³æáí³â ç Ææë÷ëë.
Â òáíðð³ - Í. Í. Êëñáíëî - êäð³áíëë ôïðó

див у гастрольні подорожі по Україні разом з батьком, у тому числі й Полтаву в 1903 році.

Протягом багатьох років Остап Лисенко досліджував творчу спадщину свого батька. У журналі “Радянська музика” (1941. — № 2. — С. 36-41) Остап Лисенко вмістив свою працю “З листування М. В. Лисенка: До історії друкування першого випуску збірника українських народних пісень в обробці М. В. Лисенка”.

В 1964 році в Києві виходить із друку книжка “М. В. Лисенко. Листи”, яку упорядкував і прокоментував Остап Лисенко, а вступну статтю до неї написав Максим Рильський.

Максим Рильський, який високо оцінив підготовлену до друку працю Остапа Лисенка, зазначив, що листи Миколи Лисенка, який був “могутньої сили композитор, блискучий піаніст і хоровий диригент”⁶, невтомний збирач і гармонізатор народних пісень, що “поставило його в перші ряди музичних фольклористів світу”⁷, мають велику історичну та громадську вагу. А сам Микола Лисенко, за словами М. Рильського “не шукав ніколи шумливої кар’єри, не вганяв за славою віртуоза, яку, розуміється, міг здобути, а тим паче — за сполученням із такою славою багатством”⁸, але безкорисливо служив своєму народові й “стояв у центрі тогочасного культурно-громадського життя України, спілкувався з найвидатнішими діячами прогресивного і революційно-демократичного напрямку, був оточений шаною й славою по сей і по той бік Збруча — тодішнього кордону між Наддніпрянською Україною, що входила до складу царської Росії, і Україною Наддніпрянською — частиною Австро-Угорщини”⁹.

А на підтвердження своєї думки про популярність М. Лисенка серед наших краян, яку мав шану в них, М. Рильський зазначає, що про це “свідчить той факт, що коли 1908 року відкрився в Києві, з дозволу “властей предержавних”, Український клуб, якого нелегко було добитись, то на голову цього клубу одностайно обраний був Микола Віталійович”¹⁰.

М. Рильський згадує “вечори камерної музики в Українському клубі, де головував Лисенко. На цих вечорах Микола Віталійович виступав і як соліст, і як учасник ансамблів, і мали вони, ці вечори, характер систематичної пропаганди класичної європейської музики”¹¹.

За пропозицією М. Лисенка Остап взяв на себе в Клубі організацію та керівництво дитячим хором. До речі, в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (архів Дуб’янського, ф. 100, № 34) зберігається лист-мініатюра, адресований артистові Іллі Дуб’янському, від 7 вересня 1912 року.

“Шановний Добродію! — пише Остап Лисенко артистові, — Старшина Клубу принесе Вам щире дяку за ласкаву готовність виступити в концерті Клубу в неділю, 9-го цього вересня. Дуже раді будемо послухати Вас і просимо прибути на концерт о 8 год. веч.

З пошаною О. Лисенко”¹².

Повертаючись до згаданої передмови, відзначимо, що М. Рильський наголошує ще й на такому важливому питанні, як глибоке розуміння М. Лисенком душі нашого народу, його філософії, його нетлінних духовних скарбів — пісень та інших фольклорних жанрів, які нині полонять світ.

“Він гаряче закликає: “...Вчіться на сірій свитині, на грубій сорочці, на дьогтяних чоботях: там бо душа Божа сидить!”

І в іншому місці: “Боже, Боже, яка то велика потреба музикові (музикантові. — М. Р.) й разом народникові (тобто, демократові. — М. Р.) повештатися поміж селянським людом, зазнати (спізнати. — М. Р.) його світогляд, записати його перекази, споминки, згадки, прислів’я, пісні й спів до їх (тобто мелодії. — М. Р.)!” І далі: “Фольклор — це саме життя!”

Ці висловлювання свідчать не тільки про широчінь духовного кругозору Лисенка, а й про ширій його демократизм та глибоку людяність”¹³, — підкреслює М. Рильський, який шкодує, що до книжки ввійшли тільки листи М. Лисенка і немає листів до нього, а з М. Лисенком листувалися, як свідчить книжка, багато видатних постатей нашої культури, як-от: Іван Нечуй-Левицький, Іван Франко, Володимир Шухевич, Михайло Комаков, Володимир та Олександр Барвінські, Іван Полюй, Григорій Маркевич, Борис Познанський, Борис Грінченко, Михайло Коцюбинський, Марія Заньковецька, Ганна Барвінок, Любов Яновська, Анатоль Вахнянин, Петро Сокальський, Фотій Красицький, Микола Аркас, Дмитро Яворницький, Філарет Колесса та багато інших.

Цікавими автобіографічними штрихами Максим Рильський доповнює згадану працю Остапа Лисенка, які проливають світло на те, як Микола Лисенко, якого М. Рильський дуже любив, уважно ставився до молодих талантів, особливо тих, хто цікавився музикою. “Дуже мені шкода, — писав М. Рильський, — що не зберігся єдиний лист геніального творця “Музики до “Кобзаря”, адресований мені. Я був тоді гімназистом-підлітком і виявив потяг до музики, якому так і не судилося розгорнутись. Старші брати мої намислили купити мені піаніно і звернулися по пораду щодо вибору інструмента до друга нашого батька, щирого приятеля нашої родини Миколи Віталійовича. Микола Віталійович не тільки вибрав для мене піаніно, а й написав мені — хлопчикові — листа, в якому звертався до мене як до дорослого, описуючи властивості того інструмента, звучання його в різних регістрах і т. ін. Дуже це характеристична риса для любого, незабутнього Миколи Віталійовича!

Пам'ять про той лист я навіки зберіг у вдячному серці”¹⁴.

У 1967 році з-під пера Остапа Лисенка виходить у світ праця “Сонце української музики: До 125-річчя з дня народження Миколи Лисенка”, упорядкований ним збірник “Неопубліковані вокальні твори М. Лисенка”. У 1968 році Остап Лисенко видрукував упорядкований ним збірник “М. В. Лисенко в спогадах сучасників”.

Остап, як і його батько, був великим гуманістом: у міру своїх можливостей він допомагав людям у скрутні хвилини їхнього життя. А як патріот України, невтомно дбав про розвиток її культури. У стінах Київської консерваторії він багато років завідував Кабінет-музеєм свого батька.

Матеріалами, зібраними Остапом Лисенком, користувалися й користуються студенти навчальних музичних закладів під час написання курсових і дипломних робіт, аспіранти — в процесі праці над дисертаціями.

Із вдячністю згадую цю прекрасну інтелегентну й високодуховну людину, яка й мені допомагала своїми цінними порадами й матеріалами, коли я писав розвідку “Лисенко і пісенна культура народів Югославії”.

Остап Лисенко, з яким я познайомивсядесь на початку 60-х років минулого століття,

мав тоді понад 70 років. Був середнього зросту, худенький. Хоча літа й посріблили йому голову, та мав добру пам'ять. Його ясні очі дивилися привітно. Спілкуватися з ним було надзвичайно цікаво. Вражали його шляхетність, аристократизм його духу й безмежна любов до України. Я відчував щастя, що пізнав цю прекрасну людину. Мені, на той час аспіранту Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук України, який очолював Максим Рильський, Остап Лисенко дав чимало цінних порад щодо моєї наукової роботи. Інколи розмовляли ми на літературно-мистецькі та життєві теми. Шкода тільки, що далекий час стер з моєї пам'яті окремі цікаві факти, про які розповідав мені Остап Миколайович. Але все ж таки дещо запам'яталося. Остап Миколайович із захопленням розповідав мені про свого батька, якого дуже любив, підкреслював його велику вимогливість до себе. Наприклад, навіть такий хоровий твір як “Вічний революціонер” на слова Івана Франка, написаний Миколою Лисенком у бурхливий революційний 1905 рік, коли створено й хор-марш “Гей, за наш рідний край” на слова Володимира Самійленка, не в усьому задовольняв його автора, хоч, як знаємо, цей твір високо оцінений вченими-музикознавцями, під час виконання його присутні проймаються високим пафосом слів і музики (а іноді й підспівують) і слухають твір стоячи.

Остап Лисенко залишив нам цікаві спогади про свого батька, що вперше вийшли окремою книжкою в 1957 році в Києві. Передмову до книжки написав Максим Рильський, який високо оцінив працю Остапа Лисенка, доповнивши її цікавими фактами. “Дивний випадок: якраз на ту хвилину, коли я сів писати ці рядки про спомини О. М. Лисенка, — засвідчує М. Рильський, — хвилі радіо донесли до мене звуки фортепіанної баркароли Миколи Лисенка на тему пісні “Пливе човен, води повен”. Донесли — і перенесли мене в той давній час, коли я, зачарований хлопчик, слухав цю поетичну п'єсу в виконанні самого композитора, і я побачив знову його прекрасну сиву голову, якою він мав звичай злегка похитувати в такт музиці чи своїм думкам, його натхненне обличчя, його руки, що він ними з особливою, трохи старомодною грацією дотикався клавішів. Ці ласкаві руки в та-

ких речах, як знамените лисенківське “Гей, не дивуйте”, вмiли викликати з грудей рояля цілу бурю, бурю з громом і блискавками, бурю великого народного гніву”¹⁵.

І, продовжуючи свої спогади, М. Рильський називає видатних українських діячів культури, пов’язаних із постаттю Миколи Лисенка: “Згадався мені, — стверджує поет, — той час, згадалися друзі й приятелі Миколи Віталійовича, згадався могутній Микола Садовський, згадався Платон Цесевич у розквіті сил, що під акомпанемент Лисенка виконував в Українському клубі його “Реве та стогне Дніпр широкий”, згадався виступ у тому ж клубі улюбленця й вихованця Лисенка і учня славетного Мишуги — Михайла Микиші, згадався той єдиний раз, коли мені довелося побачити Лисенка як хорового диригента на традиційному шевченківському концерті, згадалась та любов, з якою ставився літній уже композитор до своїх учнів і майбутніх наступників — Кирила Стеценка та інших... Згадалось мені, з яким захопленням стрічала на концертах, на різних зборах Миколу Віталійовича передова українська й російська інтелігенція, зокрема молодь... Відчувалося, що зустрічають вони не тільки великого композитора, а й видатного, невтомого громадського діяча, яким і справді був автор “Тараса Бульби” все своє життя...”¹⁶

А коли книжка спогадів вийшла з друку, її теж високо оцінив читач. Із цього погляду є цікавий лист з Вінницького педінституту Володимира Страшкевича до Остапа Лисенка (лист не датований, зберігається в архіві В. Страшкевича, ф. 140, № 114 Відділу рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського).

“Шановний Остапе Миколайовичу! — пише В. Страшкевич. — Спасибі Вам за Ваші спогади про незабутнього Миколу Віталійовича. Ваша книга увійде в історію української культури як цінні мемуари. Змальований в ній образ геніального композитора-громадянина виховуватиме покоління.

Ваша книга викликає низку згадок у людей старшого віку про вшанування Миколи Віталійовича у Львові... Читаю і пригадую, як промовцеві, що вітав його словами: “Це святий чоловік!”, М. В. подав репліку: “Хіба що є турецький...” — дотепна принагідна цитата з відомої української приказки.

Півстоліття відділяє нас від столипінської реакції творця в ті гнітючі часи непохитного в своїх переконаннях музики “Вічного революціонера”. Яка стійкість... Чи пам’ятаєте, як тоді, коли ми збирали автографи відомих громадян, звернулися були до Миколи Віталійовича, щоб і він дав автограф до альбому? Сподівалися, звичайно, що від композитора матимуть запис якоїсь музикальної фрази. А Микола Віталійович власноручно записав в альбом: “Єднайтеся, братайтеся, катам в руки не дайтеся!”... Та це живий заклик всіх людей доброї волі наших часів. Чудово!!

В. М. Страшкевич”¹⁷.

Ця книжка, яка неодноразово перевидавалася у різних редакціях, мала назву: “М. В. Лисенко. Спогади сина”.

Нижче пропонуємо читачеві четвертий розділ з цієї книжки (четвертого, прижиттєвого видання), де йдеться про участь Миколи Лисенка у важливій події в житті українського народу — відкритті пам’ятника Іванові Котляревському в Полтаві 1903 року, на яку з’їхався майже весь цвіт тогочасної української інтелігенції. Остапові Лисенку, який супроводжував тоді батька, було 18 років.

Підкреслимо, що Микола Лисенко високо цінував творчість Івана Котляревського, написав чудову музику (вокально-симфонічний твір) на слова Тараса Шевченка “На вічну пам’ять Котляревському”, а також обезсмертив у музиці знамениті “Енеїду” та “Наталку Полтавку” Івана Котляревського, які навічно ввійшли до золотого фонду української культури.

Микола Лисенко був одним із найактивніших громадсько-культурних діячів, що брали участь у підготовці й проведенні загальноукраїнського свята з нагоди відкриття пам’ятника Іванові Котляревському в Полтаві 1903 року. Він докладає чимало зусиль і вимагає цього від інших, аби це свято відбулося на високому мистецькому рівні, щоб воно і ґрунтувалося на міцних наукових засадах та мало яскраво виражений загальноукраїнський національний характер.

М. Лисенко підтримує думку великого українського вченого Павла Житецького, щоб наукову доповідь про Івана Котляревського підготував і виголосив талановитий молодий український науковець, автор вагомого дослід-

ження про творчість Івана Котляревського, що отримало високу оцінку в науковому слов'янському світі, Іван Стешенко. Тільки про це треба негайно сповістити І. Стешенка, бо час не чекає, “бо вважайте на російське пекло, — наголошує композитор в листі до Григорія Маркевича від 11 серпня 1903 року, — цю роботу, котру він зробить під доглядом Житецького, він повинен послати Вам, а Ви — попечителю Київського округу, на його розгляд і утвердження, і тоді лишень він буде мав право її читати публічно. Скільки ж це часу потрібно на ці метаморфози?! Все залежить од Вас, кунктаторів, щоб “спастися отечество”¹⁸.

Микола Лисенко надавав великої ваги цьому першому національному українському святу, цій важливій події у європейському світі. Про це переконливо свідчать його листи 1903 року до полтавського громадсько-культурного діяча Григорія Маркевича. З них видно, як М. Лисенко цікавиться навіть подробицями наступного свята, радиться з Г. Маркевичем щодо підготовки програмистого концерту, складу виконавців, підказує, кого з артистів залучити до цієї важливої події, в які костюми повинні бути одягнені артисти і водночас запитує, чи дозволять виступати їм в українських національних строях, відстоює рідне слово, яке повинно звучати на цьому святі, а не чуже, пропонує запросити на свято сербів, чехів, поляків, болгар та представників інших європейських народів, звертає увагу на влаштування гостей у помешканнях; запитує Г. Маркевича, чи будуть на це свято запрошені хоч по одному або ж по два представники з волості та чи будуть на цьому святі роздавати присутнім, зокрема учням, портрети і життєпис Івана Котляревського. М. Лисенко неодноразово нагадує Г. Маркевичу, аби своєчасно послати запрошення на свято — не пізніше, як за два місяці до нього.

Ось уривок із листа М. Лисенка до Г. Маркевича, писаного 9 липня 1903 року: “...Любий земляче Григорію Іпатовичу!

Одібрав Вашого листа з запрошенням на відкриття пам'ятника, на брання участі. Дякую за пам'ять і шану. Як дасть Бог, буду жив і здоров, то радо братиму участь...

Кепська справа, що у Вас у Полтаві нема ні голосів, ні людей, які б стали до помічі у таку важну хвилину свідомого становища України. Не можна Вам — просить добродія Різенка знайти голоси серед семінарської молоді, хіба не озвуться, щоб укомплектувати собою хор на славу славного Полтавця? Дак ловить же їх та пригласайте. Без оркестру годі святкувати. Нема в Полтаві — їдьте в Харків до Іллі Ілліча Слатіна, до Сокальського, наймайте симфонічний оркестр, нехай прибуде в августі перед 30, днів за 2-3 для зрепетирування, асигнуйте на це гроші. А то ж як? Хіба казенні та городські повинності платити? Ні, це плата на українське свято, а не на провінцію російську”¹⁹.

Київ

1 Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. — Ф. XXXIX, № 853.

2 Лисенко М. Листи. — К., 2004. — С. 634.

3 Ільницька (Тіпакова) І. Що нагадало фото. — К., 1989. — № 4. — С. 6.

4 Культура і життя. — 1965. — 15 липня. — С. 3.

5 Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. — Ф. 67, № 189.

6 Лисенко М. В. Листи. — К., 1964. — С. 5.

7 Там само.

8 Там само.

9 Там само. — С. 6.

10 Там само.

11 Там само. — С. 10.

12 Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. — Ф. 100, № 34.

13 Лисенко М. В. Листи. — С. 9.

14 Там само. — С. 11.

15 Лисенко О. М. В. Лисенко: Спогади сина. — К., 1957. — С. 3.

16 Там само.

17 Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. — Ф. 140, № 114.

18 Лисенко М. В. Листи. — С. 375.

19 Там само. — С. 365.